

Պ Ա Տ Մ Ա Կ Ա Ն

ՆԱԽՆԱԿԱՆ ՔՐԻՍՏՈՆԷԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔԸ

ԺԱ. Քրիստոնեական հաստատություն

Սկզբունքը ծիսական տարին չկար, քրիստոնեականները միայն քաղաքային տարին կը պահէին. ամէն ինչ էր պատարագը, իբրև Քրիստոսի Վերջին Ընթրիքին վերանորոգումը, որ կը կատարուէր հուլայի 1-ին մը մէջ, ուր կը կարդային ներշնչուած գրութիւններ, կ'երգէին սաղմոսներ և օրհներգներ, և կը քարոզէին: Ետ կանուխէն այս ամէնքով կողմուցեալ ամբողջութիւն մը, ուր զեռ այսօր իսկ, որոշապէս կը զանազանուին երկու մասեր, նախապատարագ և Բուն Պատարագ: Այս հաւաքումը ընդհուպ, նախընտրաբար կապուեցաւ շարքի յաջորդ օրուան, որ Տիրոջ օրը եղաւ: Մէն մի եօթնեակ յիշեցուց Քրիստոսի Յարութիւնը, զուգորդելով անոր յիշատակը Ընթրիքի յիշատակին և ծնունդ տուաւ կօրնկային զատիկի մը, ուրկէ յառաջ եկաւ կիրակին: Կիրակին պարբերականութենէն ծնաւ Քրիստոնէական եօթնեակը, և տարեկան Չատիկը եղաւ այն առանցքը, որուն շուրջը բլբլեղացաւ եկեղեցական տարին: Մենդեան տօնը այս միջոցին կ'երևի թէ չէր կատարուէր. սակայն մարտիրոսներուն մահուան տարեդարձները, զորս հաւատացեալները խնամով կը թուազրէին յիշատակի հանդէս տօնախմբելու համար, արդէն իսկ կը ցուցնեն սուրբերու տօնագարձի ծագումը: Իրենցինն կարելի եղածին չափ շատ մօտիկ գերեզմանի մը մէջ պատուով կ'ամփոփէին անոնց նշխարները, և աղքատներուն կը բաժնէին հացն ու կերակուրը, զոր պահ մը կը զնէին այդ նշխարները ծածկող տապանաքարերուն վրայ: Իրենց հաւատքը խոստովանելով մեռած հաւատացեալները կը թաղուէին երկիւղած յարգանքներով, ու անոնց անունները կը պահուէին ու կը կարգացուէին պատարագի տակ: Անոնց տարեդարձները կը տօնուէին պատարագի մատուցումով: Այսպէս կ'ուրուագծուի սուրբերու պաշտամունքը:

Ամէն կիրակի տօն մըն էր. Տիրոջը այս օրուան մէջ արգիւրուած էր պահեցողութիւն ընել և ծնրադրել: Ընդհակառակը, չորեքշաբթի՝ և ուրբաթ՝ պահքի, ապաշաւի և աղօթքի օրեր էին: Ուրբաթ՝ յիշատակ էր Քրիստոսի չարչարանաց. գալով չորեքշաբթիին, անոր ծագումը շատ յայտնի չ'երևիր, բայց ամենահին յիշատակարաններուն մէջ անոր խօսքը կ'ըլլայ:

Օրուան կարգ մը ժամերը մասնաւոր կերպով մը յատկացուած էին աղօթքի. երբորդ, վեցերորդ և իններորդ ժամերն էին անոնք. ասկէ զատ հաւատացեալները պէտք էր որ աղօթէին առաւօտ և երեկոյ, կերակուրէն և լուացումէն առաջ: Սակայն այս պարտականութիւնները առանձնական նկարագիր մը միայն ունէին. իբրև հասարակաց աղօթք՝ զեռ գիշերային հսկումը միայն կը տեսնուի, իբրև պատրաստութիւն կիրակիին, և Հաղորդութեան ու Ագապիւն, այսինքն Սիրոյ ծաշին հետ եղած աղօթքները: Հաւատացեալը միայն իրեն համար չէր որ կ'աղօթէր, այլ բոլոր քրիստոնեայ ժողովուրդին համար. կը յիշատակէին եղբայրները, բարեկամները, եպիսկոպոսը և բովանդակ եկեղեցին:

Քրիստոնէական հաւաքումը տեղի կ'ունենար արշալոյսէն առաջ: Անոր կը նախագահէր եպիսկոպոսը, իսկ առ ի չգոյժ անոր՝ երէցներէն մէկը: Արշալոյսին ընթերցուածները կ'ընէին, կ'երգէին, ապա ուղերձ մը, և հանդանակութիւն, ու հաւաքոյթը կը վերջանար Սիրոյ ծաշով: Այդ ընթերցուածները միայն Ս. Գիրքէն չէին ըլլար, այլ նաև ուրիշ եկեղեցիներէ առնուած ընթացիկ թղթակցութիւններէ և մարտիրոսներու նահատակութենէն զրուագներ: Սիրոյ ծաշը հասարակութեան հարուստներուն կողմէ աղքատներուն մատուցուած կերակուր մըն էր. սակայն այս կոչունքները ծնունդ տուին ազատութիւններու, և երբեմն անկարգութեանց, որոնք ի վերջոյ պատճառ եղան անոնց խափանուելին:

Հաղորդութեան հաւաքոյթը բոլորովին տարբեր կարեորութիւն մ'ունի: Խորհուրդը կը կատարուի հացի և զինուոյ տեսակաւ, և նոյն ինքն Քրիստոսի արտասանած խօսքերով: Զուր կը խառնէին զինիին մէջ(*),

(*) Հեղինակին այս կարծիքը ստոյգ չէ: Ծ. Թ.

սկիհին՝ որուն վրայ Բարի Հովիւին պատկերը քանդակուած էր: Հուստացեալները Հաղորդութիւնը կ'ընդունէին իրենց օփին մէջ, և կը հաղորդուէին. սարկաւազ մը կը մատուցանէր սկիհը, որուն անձնուր ոք կը մօտեցնէր իր շրթունքը: Հաղորդութիւնը կ'առնուէր ծով վիճակի մէջ, երկուզիւ և հաւատով: Հալածանքի շրջաններուն, ամէն օր հաղորդութիւն կ'առնէին, բացի ծանր յանցանքով մը անարժան ըլլալու պարագայէն: Տէրունական ազօթքի արտասանութիւնէն ետքը, հաւատացեալները ողջոյնի համրոյր կուտային իրարու և կը բամուռէին:

Այս հաւաքոյթները երբեմն կը վրդովուէին յանպիսի արտայայտումներով, որոնց նկարագիրը զիւրին չէ բնորոշել: Հաւատացեալները, այրեր և կիներ, ինքզինքնին յանկարծ օժտուած կը զգային գերբնական պարզեանքով, ու կը կանչուրուաէին անունովը Ս: Հոգիին, որ զիրենք կը ներշնչէր: Այս զեղումները երբեմն յառաջ կը բերէին հոգեկան խռովքներ, զորս Շընորհք կը կոչէին: Ջրի, գերբնական և վաղանցուկ պարզեւ մըն էր ան, երբեմն կ'իջնէր անտաշ մէկու մը վրայ, և կը յայտնուէր յախուռն ու յեղակարծ կերպով: Այս տարօրինակ երեւոյթները զորս զժուարթէ կարենանք երեւակայել, և որոնցմէ շատերը մեզի անհիթեթ և նոյն իսկ ցաւագին կ'երեւին, իրենց արտայայտումին մէջ, այնու ամենայնիւ յաճախ բարեբաւտ արգիւնաւորութիւն մը կ'ունենային: Այնպիսի տեղ մը ուր ազօթքը բնական կերպով մինչև քնարական մտասքանչութեան կը վերանար, և կ'արտայայտուէր գրական բոլորովին նոր խանդով մը, ազօթած՝ երգած՝ կարգացած տառնին ամէն մէկը կըրնար խօսք առնել, եթէ ինքզինքը ներշնչուած զգար այդպէս ընկելու: Ոտքի կ'ելլէր այն տառն և հոգիին ազգումովը կ'արտասանէր խօսքեր կամ պարզ ձայներ, որոնց մասին զժուար է կարծիք մը յայտնել, քանի որ ոչինչ պահուած է անոնցմէ: Այս յանկարծարանութիւնները երբեմն եղանակով, և երբեմն արտասանութեան ձևով կը կատարուէին համանման ոլորակի մը վրայ, զմայլած ներկաներուն կողմէ, որոնք ամեն կը ձայնէին: Շուտով պէտք եղաւ կարգի բերել այս առանձնական ներ-

շնչումի վիճակները, զգուշանալու համար խրատուցիչ զեղումներէ, և նոյն իսկ անոնց առաջը առնելու համար:

Մարգարէութիւնը և լեզուներու շնորհը բարձր յարգ կը վայելէին. ի լեզուս խօսիլը լուրջ քննութիւն մը կը պահանջէր. կարգ մը շնորհքներ կապ ունէին հասարակութեան ներքին ծառայութիւններուն հետ: Ամբողջ այս նուիրապետութիւնը, ինքնակամ և պաշտօնական, կարճատեն մը միայն տեսց: Բոյր շնորհքներու մէջէն՝ մարգարէութիւնն էր որ ընդհանուր համարում կը վայելէր. միտները կանուխ ընկուեցուցան կանոնաւ նուիրապետութեան մէջ, զոր օրինակ աստիճանաւ, խրատատուն, և ուսուցանողը. դանդաղութէն բայց յառաջատուարար Եկեղեցին նուիրապետութեան և վարչութեան մարմինին մէջ առաւ այս ցրուած ուժերը. միայն, կամ զրեթէ միայն մարգարէութիւնն է որ պահեց անկախ զիրք մը պարզապէս յապաղեցնելով իր անհետացումի ժամը:

Շնորհները թէև թանկագին խթաններ էին՝ պահպանելու համար փոքրիկ հասարակութիւններուն եռանդը, բայց հետըզհետէ անգործնական և աւերիչ սկսան դառնալ, երբ կազմակերպութիւնը այլևս սկսաւ վերջնականապէս հաստատուն ձև մը առնել: Որչափ աւելի ուղղափառ փոփոխումը ամբացաւ և պարտադիր դարձաւ, շնորհական և անհատական իմացումը վերջտանեցաւ, թէև միշտ յարգելի, բայց ս'լ կը դադրէր օգտակար ըլլալէ, և սկսաւ նոյն իսկ նեղացուցիչ դառնալ: Քրիստոնէութիւնը ըմբռնեց իր իսկ ձեռքով ինքզինքը բարեկարգելու և այս առաւելագոյնց աճումին առաջըն առնելու հարկը: Հոգեկան պարզեանքը, նախնական յորձեռանդ աւելի այս մնացորդները, հասարակաց կարգ ու կանոնի մէջ մտան: Երբորդ դարէն ասդին, անոնք այլևս այնքան հազուադէպ զարձած էին, որ քահանայական նուիրապետութիւնը անոնց հանդէպ այլևս ոչ մէկ զժկամակութիւն չզգայ:

Գերեզմանափորներ, զուսպաններ, ընթերցողներ, երգմանեցուցիչներ, որոնք նուիրապետութեան ստորին աստիճանները կը կազմէին, արարողութեանց փայլին համար օգտակար համարուեցան: Սարկաւաքներ, քահանաներ և եպիսկոպոսներ կը

մատակարարէին, կ'ուսուցանէին, եւ կը կառավարէին: Եպիսկոպոսական կարգին հաստատումը եկեղեցիներուն տուաւ տեսակ մը աւելի թանձրացեալ իրականութիւն: Երկրորդ դարու կէսէն՝ եպիսկոպոսութիւն հաստատուեցաւ Հռովմէական աշխարհի բոլոր զլիսաւոր քաղաքներուն մէջ: Այդ դարուն վերջերը բոլոր Ուղղափառ եկեղեցիներու կազմին ձեւական մասն էր արդէն: Այդ ատենն էր որ Հեղեփոպոս ճամբորդեց եկեղեցիէ եկեղեցի, հաւաքելու և շինելու ամէն տեղ եպիսկոպոսութեանց գաւազանացուցակները: Այդ թուականին գոյութիւն ունէին քրիստոնեայ հանրութեան եպիսկոպոսներու ցուցակներ, որոնք ճանչցուած և մնայուն հանգամանք մը ստացած էին, և կը պահուէին քահանայից դասուն մօտ:

Թրգմ. ՀԱՅԿԱԶՈՒՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

ԿՈՍՏԱՆԴԻԱՆՈՍԻ ԴԱՐՁԻՆ ԱՌԹԻՒ

Նախ քան բուն նիւթին անցնիլը, հարկ է որ պատմական ամփոփ ծանօթութիւն մը ունենանք ի մասին Կոստանդիանոսի անձին և իր ժամանակի իրադարձութեանց:

Ան իր երիտասարդ տարիքին մէջ զինուորական կեանքը որդեգրեց և Դիոկղետիանոս ու Գաղերիոս օգոստոսներու հրամանին տակ այնպիսի քաջութեամբ ծառայեց, որ վերջինիս նախանձը զինք պարտաւորեց փախչիլ և հօրը մօտ ապաստանիլ յԵրոսոս:

Իր հօր մահէն վերջ թէև բանակին կողմէ կեսար հռչակուեցաւ և քիչ ետքն ալ իրը օգոստոս ճանչցուեցաւ, սակայն կայսրութիւնը բաժնուած էր վեց տիրողներու միջև — Կոստանդիանոս, Մաքսիմիանոս և Մաքսենտիոս՝ արևմուտքի, Գաղերիոս, Լիկինիոս և Մաքսիմին՝ արևելքի մէջ:

Ասոնցմէ չորսին մահէն վերջ, դաւադրութեան կամ կոուրի հետեանքով, Կոստանդիանոս և Լիկինիոս բաժնեցին կայսրութիւնը իրենց միջև. բայց չուշացաւ այն պահը յորում Կոստանդիանոս, հրամայելու մէջ վարպետ, կոուրի մէջ աներ-

կիւղ եւ խաղաղութեան ատեն զիւրահաճ այդ խռէալ զինուորականը, տիրացաւ աշխարհի ճակատագրին:

Կրնանք զնեւ հոս հարցը թէ ի՞նչ էին անոր՝ քրիստոնէութեան պաշտպան կանոններուն պատճառները և թէ որքան անկեղծ էր ինքը այդ մասին:

Նկատի ունենալով անոր միահեծան իշխանութիւնը, առաջին առթիւ կարելի է բացարձակապէս քաղաքականութեան վերագրել իր ընթացքը, մէկզի թողլով անոր անձնական համոզումները: Որով մեզի կը մնայ նոյն երկու զլիսաւոր բաժանումներու տակ շօշափել այն բոլոր շարժառիթները, որոնք կայսրը մղեցին Հռովմահային վրայ բարձրացնելու այնքան անարգուած կրօնք մը:

Քաղաքական տեսակէտէն զիտելով ակնհրէ է.

Ա) Կայսեր պարտականութիւնը՝ խաղաղութեան մէջ և բարգաւաճ պահելու իր մահանին տակ խմբուած դաւանանքով և մշակոյթով տարբեր և այլազան ժողովուրդները: Ի միջի այլոց կային քրիստոնեաները, «մարդկութեան թշնամիները», որոնց կենցաղը կը խմբուէր, հաւաքոյթները դաւադրութեան կը վերագրուէին, և վերջապէս անոնք պատասխանատու կը նկատուէին «հանրային ոեւէ դժբախտութեան և ժողովուրդին զլիսուն եկամ ամէն կերպ աղէտներու»: — Եթէ պատահի որ Տիրեր զետը մինչև քաղաքին պատերը բարձրանայ, եթէ նեղոս շտրգի և չողողէ դաշտերը, եթէ անձրև չտեղայ, եթէ երկրաշարժ տեղի ունենայ, եթէ սով տիրէ և կամ ժանտախտ մը ճարակի, անմիջապէս կը պոսան «Քրիստոնեաները առիւծներուն նմանու է» (Տերտղ. Զատ. 40): Բայց այսքան ատելի ժողովուրդը նշանակելի թիւ մը կը ներկայացնէր. անոնք «թափանցած էին ոչ միայն քաղաքներու, այլ նաև զիւղօրէից մէջ», և այդ խոս պատճառաւ «մեհանները մամայոցեր էին եւ կրօնական արարողութիւնները վաղուց անըքացած» (Պլինիոս): Այս մասին անաւասիկ Տերտղիանոսի պերճախօս հատուածը. «Մենք զեւ երէկուան մարդիկն ենք, բայց ձեր բոլոր տեղերը գրաւած ենք — քաղաքներ, կղզիներ, ամրոցներ, գիւղեր, շուկաներ, բանակատեղիներ, ճեղքներ, ըն-